

UOT 75

FİZZƏ QULİYEVƏ*

BƏHRUZ KƏNGƏRLİNİN YARADICILIĞINDA NAXÇIVANIN
ABİDƏLƏRİNİN TƏSVİRİ

Azərbaycan təsviri sənətinin görkəmli nümayəndələrindən biri olan Bəhrüz Kəngərli yaradıcılığında Naxçıvan abidələrinin təsviri özünəməxsusluğu ilə seçilir. O, Naxçıvan abidələrinin ən yaxşı təbliğatçısıdır. Əsərlərində əsasən Naxçıvan şəhərinin memarlıq abidələrini təsvir etmişdir. “Möminə Xatun”, “Atabəylər türbəsi”, “Türbə”, “İmamzadə türbəsi” və başqa rəsmləri vasitəsilə Naxçıvan memarlıq abidələri bir daha əbədiyyət qazanmışdır. Müasir dövüdə həmin zamanın mənzərəsinə tamaşa etmək yalnız bu əsərlər vasitəsilə mümkündür. Bəhrüz Kəngərli yaradıcılığında Naxçıvan abidələrinin təsviri onlara sahib çıxmağın, qorumağın əhəmiyyətli təbliğat üsullarından biri kimi olduqca dəyərlidir.

Açar sözlər: Naxçıvan, abidə, rəsm, əsər, tarix, tədqiqat, əsər, tədqiqatçı.

Naxçıvan qədim mədəniyyətlərin qovuşduğu tarixi məkandır. Faydalı qazıntıları, gursulu bulaqları, çayları, flora və fauna aləmi, sənətkarlıq ənənələri, görməli yerləri, təmiz havası bu diyarın zənginlikləridir. Ulu məkanın zənginliklərindən biri də köksündə minillərdir qoruduğu əzəmətli abidələridir. Bu sırada həm təbii, həm də memarlıq abidələrini vurğulamaq olar. Ayrı-ayrı dövrlərdə ərsəyə gətirilmiş memarlıq abidələri inkişaf etmiş, qədim köklərə malik yerli sənət ənənələrinin nəticəsində yaranmışdır. Tarixi-memarlıq abidələri Naxçıvanın gözəlliyini vurğulayan bənzərsiz sənət inciləridir. Onların möhtəşəmliyi, usta memarlıq formaları insanları özünə cəlb etmiş və dillərə dastan olmuşdur. Abidələrimizin səsi-sorağı uzaq ellərdə duyularaq əcnəbi vətəndaşların da diqqətini cəlb etmişdir. Bu diyarda qonaq olanlar onun gözəlliklərindən, o cümlədən tarixi-memarlıq abidələrindən ilham almış və onlar haqqında yazılar yazmış, rəsmlər çəkmişlər. Həmin rəsmlər tarixi mənbə rolunu oynayaraq Naxçıvanın o dövürkü ab-havasını, memarlıq xüsusiyyətlərini bizə olduğu kimi çatdırır.

Naxçıvan abidələri bir çox rəssamların əsərlərində vəsf olunub. İlk olaraq abidələrimizin tərənnümçüsü kimi Bəhrüz Kəngərli adı öndə dayanır. Bəhrüz Kəngərli boyakarlıq və qrafikanın müxtəlif sahələrində qələmini sınımış və janr müxtəlifliyi ilə diqqəti cəlb edən olduqca uğurlu, nəfis əsərlər ərsəyə gətirməyə nail olaraq doğma yurdun tərənnümçüsünə çevrilmiş və əbədi olaraq xalq sevgisini qazanmışdır. Görkəmli rəssam ən çox da mənzərə və portret ustası kimi sevilir. Demək olar ki, onun yaradıcılığında mənzərə əsərləri say çoxluğu ilə seçilir. O, əsərlərində mənzərə janrının müxtəlif növlərindən bəhrələnərək fərqli görüntülər sərgiləyə bilmişdir ki, bu görüntülərin əksəriyyəti təbiətlə əlaqədar olsa da təbii, o cümlədən tarixi-memarlıq abidələrinə həsr etdiyi leytimotivlər də yer almışdır. O, dini ocaqların, inanc yerlərinin təsvirini canlandırmaqla xalqımızın malik olduğu dəyərlərə böyük ehtiramını da sərgiləmişdir. İmamzadə kompleksi, Nuhun məzarı, məscidlərə, Əshabu Kəhf ziyarətgahına həsr etdiyi əsərlərində nümayiş etdirdiyi bədii məziyyətlər vurğuladığımız məqamların nəticəsidir.

Əcəmi yurdunun heyranı olan Bəhrüz Kəngərli yaradıcılığında təbii abidələrin təsviri də olduqca maraqlı məqamları ilə diqqətəlayiqdir. Dünya əhəmiyyətli təbii abidələrdən biri olan İlandağın təsviri XX əsr Naxçıvan rəssamlarının əsərlərində bir ənənə halını alıb. Bu cür gözəlliyi görüb kətana üzərində vəsf etməmək bir rəssam üçün bağışlanılmaz olardı. Naxçıvanın özünəməxsus dağları var. Bu dağların sərt relyefləri elə bir forma alır ki, kənardan dalğalanan dənizi xatırladır. Naxçıvan dağlarının nə qədər sirli, sehri, ecazkar olduğunu təsviri sənət əsərləri səssizcə, rənglərin dili ilə söyləyir. Onun “İlandağ ay işığında” əsəri lirik-romantik bədii

çalarları ilə tamaşaçıda nikbin əhval ruhiyyə oyatmaqla yanaşı yurdunun nə qədər möhtəşəm göründüyünü də rənglərin dili ilə bizlərə çatdırır.

Ustad rəssam Bəhrüz Kəngərli Naxçıvan abidələrinin ən yaxşı təbliğatçısıdır. Rəssamın yaradıcılığında başlıca olaraq dini-memarlıq və təbiət abidələrinin təsvirini görürük. O, Naxçıvan şəhərində yaşayıb-yaratdığı üçün bu yerdə ucalan memarlıq abidələrinin təsvirinə üstünlük vermişdir. Etüd etməyi sevən rəssam üçün abidələr əvəzolunmaz ilham qaynağına çevrilmişdir. Məhz buna görə o bir abidəni dəfələrlə, müxtəlif rakurslarda çəkmişdir. Havanın dəyişməsi rənglərə, işıq-kölgəyə də təsir etdiyi üçün abidələri tamam fərqli bir çalarlara boyayır. Bu cür dəyişikliyi izləmək və olduğu kimi tabloda yansıtmək hər rəssama müyəssər olmur. Məharətli fırça ustası bu cür məqamları ilə abidələrə fərqli bədii çalarlar yansıtməyə nail olmuşdur. Bir abidəni dəfələrlə çəkməkdən usanmayan fədakar rəssam üçün dogma yurdun, onun zənginliklərinin tərənnümü ən ümdə vəzifələrdən biri olmuşdur. Bəhrüz Kəngərli yaradıcılığından başlayan bu ənənə sonrakı dövrlər üçün bir mayak rolunu oynamış və tendensiyaya çevrilmişdir. Görkəmli rəssam “Möminə xatun”, “Atabəylər türbəsi”, “Nuhun qəbiri” “Türbə”, “İmamzadə türbəsi” və onlarla digər əsərlərində memarlıq abidələrini təsvir etməklə sadəcə rəsm əsəri yaratmayıb, eyni zamanda bir xalqın tarixini, mədəniyyətini, memarlıq ənənələrini də vəsf edib [3, s. 2, 3]. Bu əsərlər vasitəsilə Naxçıvan abidələrini yenidən tanıyıb daha çox sevirən.

Təsviri sənət əsərlərində Naxçıvan memarlıq abidələri arasında ən çox vəsf edilən tikililərdən biri Möminə xatun türbəsidir. Monumental, əzəmətli Möminə xatun türbəsi Naxçıvana gələn səyyah və tacirlərin diqqətini çoxdan bəri özünə cəlb etmiş və abidə bir çox əsərlərdə tərənnüm olunmuşdur. Hələ XIX əsrin əvvəllərində Naxçıvana gələn Dübuə de Monpare abidəyə diqqət yetirmiş və onun kitabələrinin üzünü çıxardaraq Peterburqa, akademik Frenö göndərmişdir. 19-cu əsrə aid rəsm əsərlərindən görünür ki, Möminə xatun türbəsinin yanında monumental tikililər, o cümlədən, Came məscidi olmuşdur. Bu cür tarixi faktların şahidi kimi Bəhrüz Kəngərli yaradıcılığı da olduqca diqqətəlayiqdir. Bir abidəni fərqli bədii məziyyətlərlə, müxtəlif rakurslardan çəkməyi yaradıcılığında adət halına salan rəssam Möminə xatun türbəsinin təsvirində də ənənəsinə sadıq qalmışdır. “Məqbərə”, “Möminə xatun türbəsi”, “Naxçıvanda abidə”, “Mənzərə”, “Atabəylər türbəsi” əsərləri bu qəbildəndir. Bu əsərlərdə Möminə xatun abidəsinin ətrafındakı yaşıllıqlar, tikililər indi alışdığımız mənzərədən tamamilə fərqlidir. Rəsmlərdə təsvir olunan abidənin vəziyyətindən aydın olur ki, abidədə bir tərəfə doğru əyilmənin getməsi müasir dövüdə deyil, hələ o zamanlardan getmişdir. Adətən sulu boya texnikasında çəkən rəssam Naxçıvan abidələrinin də əksəriyyətini məhz bu texnikada ərsəyə gətirmişdir. Abidələrin bəziləri isə yağlı boya texnikasında işlənmişdir ki, onlardan bir də Möminə xatun türbəsinə həsr olunmuşdur. Günəşin isti, hərərətli şəfəqini sevən rəssam kolorit seçimində məhz sarı, qəhvəyi tonlara üstünlük vermişdir. Ümumiyyətlə B.Kəngərli abidələri yaxından çox, uzaqdan panoramada çəkməyi sevdiiyindən memarlıq abidələri adətən mənzərədə yardımçı detal rolunda çıxış edir. Bu məqama baxmayaraq bu cür genişliyin içində abidə böyük boş fəzada kiçilmir, əksinə daha da əzəmətli bir biçim alır.

Bəhrüz Kəngərlinin Naxçıvanın memarlıq abidələrinə həsr etdiyi əsərləri arasında Nuhun türbəsi rəsmi orijinallığı ilə əhəmiyyətlidir. Rəssamın memarlıq abidələrinə həsr etdiyi əsərləri naturadan ərsəyə gətirildiyi üçün dəyərli tarixi mənbə roluna malikdir. Memarlıq abidələrinin təsvirini təkrarən, amma fərqli hava şəraitində, dəyişik istiqamətdə çəkməyə üstünlük verdiyi üçün bu məqam Nuhun türbəsi abidəsi üçün də ənənəvi olmuşdur. O, Nuh peyğəmbərin Naxçıvandakı qədim məzarını bir neçə dəfə sulu boya ilə kətan üzərində canlandırmışdır. Bununla yanaşı yağlı boya ilə də təsvir etdiyi əsəri məlumdur. Taxtadan hazırlanmış boşqabın daxili səthində Nuhun məzarını təsvir etməklə tamam fərqli bir ənənəni ortaya qoymuşdur.

Yalnız bu cür yaradıcılıq axtarırları davlı olmamış və rəssam kağıza, kətana sadıq qalmışdır. 1921-ci ildə ərsəyə gətirdiyi “Nuhun məzarı” adlı həmin əsərdə abidənin sərdabə hissəsinin giriş qapısının forma və memarlıq biçimi haqqında da informasiya əldə etmiş oluruq. Bu gün həmin rəsmlər həm də tarixi mənbə kimi qəbul olunur. Belə ki, Nuh türbəsinin memarlıq biçimi, üslubu haqqında ən dolğun və nadir mənbələrdən biri rəssamın naturadan çəkdiyi Nuhun türbəsi ilə bağlı silsilə əsərləridir. Rəssamın Naxçıvan şəhərindəki Bəhruz Kəngərli muzeyində saxlanılan “Nuhun qəbiri” əsəri bu adda nümayiş etdirilən yeganə orijinal boyakarlıq əsəridir. Tablonu rəssam yağlı boya ilə kətan parça üzərində yaratmışdır.

Bəhruz Kəngərlinin Naxçıvanın tarix-memarlıq, o cümlədən təbii abidələrinə həsr etdiyi silsilə əsərləri vətəndaş mövqeyinin, böyük vətənpərvərlik duyğusunun, bu qədim yurda, onun zənginliklərinə, ulu tarixinə bəslədiyi sevgisinin təzahürüdür. Böyük məhəbbətlə, bəzən də ürək yangısı ilə ərsəyə gətirdiyi hər bir rəsminə Vətənin tarixinə nə qədər böyük dəyər verdiyinin, onu hər an qorumağa hazır olduğuna şahidlik edirik. Xüsusilə memarlıq abidələrimizin uçub dağılmasını, bəzən də qərəzli şəkildə dağıdılmasını, aşınmaya məruz qalmasını görüb biganəlik nümayiş etdirə bilmir. Ulu babalarından ona miras qalmış bu xüsusiyyəti məhz bu cür tarixi əsərlərin ərsəyə gətirilməsini bir zərurət kimi qarşısına məqsəd qoyur. Zamanında Nuhun məzarının tarixi, milli-maddi-mənəvi əhəmiyyətini dərk edərək onun tamamilə dağılmaq təhlükəsi altında olduğuna ürək yangısı ilə tamaşa edir və yalnız seyirci kimi qalmaqdansa onu gələcək nəsillər üçün ərməğan etmək istəyir. Bu cür vətəndaş mövqeyi Nuhun məzarının bir neçə dəfə naturadan canlandırılmasına vəsilə olmuşdur.

B.Kəngərlinin “Naxçıvan. Sınıq minarəli məscid” əsəri bir vaxtlar Naxçıvan əhalisinin ehtiyacını ödəyən, milli-dini memarlıq ənənəsini yaşadan tikili olmaqla yanaşı tarixi həqiqətləri köksündə yaşadan bir mənbə, tarixi sənəd olaraq da olduqca dəyərlidir. Rəssamın “Qaçqınlar” silsiləsinə daxil olan əsərlər qədər bu rəsm də bu günkü gündə olduqca aktual bir tarixi gerçəkliyi özündə yaşadır. Tədqiqatçılar Ziyadxan Əliyev və Nizami Alıyev bu məqama diqqət yetirərək yazırlar “Bu gün zaman-zaman xalqımıza qarşı törədilən erməni təcavüzünə dəlil axtarılan bir vaxtda Bəhruz bəyin nəhayətsiz əhəmiyyətə malik məşhur “Qaçqınlar”ı ilə yanaşı onun 1920-ci ildə çəkdiyi “Naxçıvan. Sınıq minarəli məscid” əsərinin də daşdığı danılmaz və ifşaedici tarixiliyi unutmamaq olmaz” [1, s. 147]. Qeyd edək ki, əsər “Zədələnmiş minarəli məscid” adı ilə də tanınır. Bu əsəri işləməzdən bir il öncə məscidi, onun zərif minarəsini rənglər vasitəsilə vəsf edərəkən o, bütöv, yaxşı vəziyyətdə idi. Bir il sonra ermənilərin şəhərdə törətdiyi vəhşiliklər məsciddən də yan keçmədi. Açılan top mərmisi məscidin minarəsini yararaq onu zədələyir. Rəsmə tamaşa edən seyirci həmin hadisələrin fəsadları ilə qarşılaşaraq acı realıqla üz-üzə qalır. Filoloq-alim Ramiz Qasımov bu məqama diqqət yetirərək yazır: “Ümumiyyətlə, onun bir çox əsərləri erməni vandalizmi və vəhşiliklərini əks etdirən, böyük faciələri yaddaşlaşdıran qiymətli nümunələrdəndir ki, “Minarəsi dağılmış məscid” əsəri də məhz erməni vandalizmini əks etdirən belə əsərlərdən biridir. Erməni yaraqlılarının vaxtilə Naxçıvana hücumlarını xatırladan, onların Naxçıvanı darmadağın etdikləri dövrü əks etdirən bu əsərdə Azərbaycan-müsəlman əhalisinin etiqad yeri olan, iman səsi eşidilən məscid minarəsinin topla məhv edildiyi təsvir olunub. Bu mənada əsərdə təkə təsvir olaraq məhv edilmiş “Minarəsi dağılmış məscid” yox, həm də minarənin top mərmiləri ilə uçulmuş yarığından görünən, həm də görünə bilən həqiqətlər əks olunub: bu yarıqdan xaraba və dağıntılara, vəhşicəsinə talana, qırğına məruz qalmış bir müsəlman yurd yeri görünür” [2].

Bu tarixi məscidin varlığı erməni vandallarını qıcıqlandırır, müsəlmançılığa, müsəlman əhaliyə olan nifrətini gizlədə bilmir, ən bakir yerlərə belə saldırmaqdan çəkinmirlər. Qadın, qoca, uşaq deməyən ermənilərin məscidləri də dağıtması onların nə qədər amansız olduqlarını, daş, qaya, müqəddəs məkan bilmədən qarşısına keçən hər nə varsa məhv etməyə, dağıtmağa hazır

olduqlarını göstərir. Bu rəsm insanı insanlığın son həddi ilə qarşı-qarşıya qoyur. Xalqımızın nə qədər acılı, ağırlı günlər yaşadığını bu əsərin də timsalında aydın izləyə bilirik.

Bəhruz Kəngərli yaradıcılığı artıq 100 il keçməsinə baxmayaraq daim aktuallığını qoruyub saxlayacaq. Vətənin torpağını, tarixi yerlərini, abidələrini canlandıran əsərləri tarixi gerçəkliyi özündə hifz edən mənbələr, o cümlədən gələcək nəsillər üçün bir ərməğandır.

**AMEA Naxçıvan Bölməsinin dissertantı
e-mail:fizze25@mail.ru*

ƏDƏBİYYAT

- 1.Əliyev Z., Aliyev N. Bəhruz bəy Kəngərli taleyi. Naxçıvan: Əcəmi, 2017, 512 s.
- 2.Qasimov R. Bəhruz Kəngərliyin misilsiz sənətindən boy verən həqiqətlər. "525-ci qəzet" qəz., 18 oktyabr, 2017.
- 3.Naxçıvan. Naxçıvan: Əcəmi, 2010, 63 s.

Fizza Guliyeva

DESCRIPTION OF NAKHCHIVAN MONUMENTS IN THE WORKS OF BAHRUZ KANGARLI

Bahruz Kangarli, one of the prominent representatives of Azerbaijan's fine arts, is distinguished by the originality of the description of Nakhchivan monuments in his work. He is the best propagandist of Nakhchivan monuments. In his works, he mainly described the architectural monuments of Nakhchivan city. Nakhchivan architectural monuments have once again gained immortality through his paintings "Momina khatun", "Atabeylar tomb", "Tomb", "Imamzade tomb" and others. In modern times, it is possible to see the landscape of that time only through these works. The description of Nakhchivan monuments in Bahruz Kangarli's works is very valuable as one of the important propaganda methods of owning and protecting them.

Keywords: *Nakhchivan, monument, work, architecture, artist, tomb.*

Физзе Гулиева

ОПИСАНИЕ ПАМЯТНИКОВ НАХЧЫВАНА В ТВОРЧЕСТВЕ БАХРУЗА КАНГАРЛИ

Бахруз Кенгерли, один из видных представителей изобразительного искусства Азербайджана, отличается оригинальностью описания в своем творчестве памятников Нахчывана. Он лучший пропагандист памятников Нахчывана. В своих произведениях он в основном описывал архитектурные памятники Нахчывана. Архитектурные памятники Нахчывана в очередной раз обрели бессмертие благодаря его картинам «Момина хатын», «Могила Атабейлар», «Могила», «Могила Имамзаде» и другие. В наше время только через эти работы можно увидеть пейзаж того времени. Описание памятников Нахчывана в про-

изведениях Бахруза Кенгерли очень ценно как один из важных пропагандистских методов их владения и защиты.

Ключевые слова: *Нахчыван, памятник, картина, архитектура, художник, мозаик.*

(AMEA-nın müxbir üzvü Ərtegin Salamzadə tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma: **İlkin variant: 23.10.2020**
Son variant: 10.12.2020